

RELIGION MOTIVES IN THE MODERN KAZAKH POETRY

Khudaibergenov N.D.¹, Akhmetova A.M.²

Junior researcher at the Institute of Literature and Art named after M.O.Auezov,

PhD students 1 course KazNU named after al-Farabi

Junior researcher at the Institute of Literature and Art named after M.O.Auezov

Key words: modern literature, poetry, religious direction, enlightenment.

Abstract: This article explores the features and direction of the religious motives of Kazakh poetry in times of Independence. During the decade the themes of religious content were closed subject. There are facts proving that the religious theme sounds in a special way, namely in the years of independence.

Especially the characteristics are given to the religious content poem of young poets, they are measured from the point of view of literary trends.

ӘОЖ: 821.512.122

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ДІНИ САРЫНДАР

Худайбергенов Н.Д.,¹ Ахметова А.М.²

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың 1-курс докторанты.

Түйін сөздер: қазіргі әдебиет, поэзия, діни сарын, ағартушылық.

Аннотация. Бұл мақалада Тәуелсіздік тұсындағы қазақ поэзиясында көрініс тапқан діни сарындардың өзіндік ерекшеліктері мен беталыс-бағыты бағамдалады. Ондаған жылдар бойы жабық тақырыптар қатарында болған діни тақырыптың егемендік дәуірінде өзгеше мазмұнмен, айрықша формамен жырланып жатқанына дәйекті дәлелдер келтіріледі. Әсіресе, жас ақындар шығармашылығындағы діни өлеңдерге сараптама жасалып, оларға қазіргі әдеби тенденциялар көзімен баға беріледі.

Әдебиетіміздегі діни поэзияның кемі он ғасырлық тарихы мен қалыптасқан өзіндік дәстүрлі жүйесінің бар екені белгілі. Ал исламдық құндылықтардың қазақ даласына кең таралып, берік орнығуы жолында сөз шеберлерінің қосқан үлесі орасан. Құран Кәрімдегі: «Сендердің араларыңда жақсылыққа (қайырлы іске) шақырып, құпталғанға бұйырып, тыйым салынғаннан қайтаратын бір топ болсын. Міне, солар – мұратына жетушілер» (Әли Имран, 104), - деген аяттың астарында әрбір мұсылман баласының арсыздық атаулыға қарсылық жасап, жақсылық атаулының жайылуына ұмтылуы тиіс екені айтылады [1.73]. Қасиетті Құранның аталмыш аятын өмірінің өрнегіне балаған сөз ұстаған тұлғалар өз шығармашылығы арқылы да ізгілікті жұртқа жаюды мақсұт тұтты. Тіпті, бұл көптеген ақындардың басты өмірлік миссиясына айналды деуге негіз бар. Ұлттың рухани құндылықтарының дені діни-мәдени бастауларға барып тіреледі. Қоғамдағы құндылықтар жүйесін қалыптастыруда Ислам дінінің орасан ықпалы болды десек, оны орнықтыруда көш бастаған – ақындар, сөз шеберлері. Араб-парсы тілдеріндегі негізгі сюжеттік желіні далалық ділдің қалпына түсіріп, одан әрі көркемдеп дамытқан, байытқан ақындар қазақ жерінде исламдық құндылықтардың тереңірек тамыр жаюына, халықтың діни сауатының артуына айрықша әсер етті әрі олардың құрмет-беделі де дін үйретуші имам-молдалардан әсте кем болған емес. Тіпті діни сала өкілдері – имам-молдалар еңбегіне қарағанда сөз шеберлерінің қызметі әлдеқайда салмақты әрі жемісті болды деуге болады. Өйткені, көбіне көшпелі тұрмыста күн кешкен халық үшін қарапайым қара сөзден гөрі өлеңмен өрілген өсиеттің әсер-ықпалы айтарлықтай күшті болатыны

ақиқат. Осыны ескерген дін мамандары да өлең-жырды халықтың ой-санасына сәуле түсірудің ең үздік құралына балаған. Төл әдебиетіміздің теориясын жасаған Ахмет Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқыш» атты кітабында былай дейді: «Қазақтың өлеңді сөзді сүйетін мінезін біліп, дінді халыққа молдалар өлеңмен үйреткен. Шарттарын, шариғат бұйрықтарын өлеңді хикая, өлеңді әңгіме түрінде айтып, халықтың құлағына сіңіріп, көңілдеріне қондырған» [2.305].

Сөйтіп, ұлттың рухани әлемінде бой көтерген діни-мәдени, дәстүрлі-ғұрыптық институттар өлең-жыр арқылы қалыптасты. Бұл – қазақтың ұлттық болмысын өзге халықтардан айырып тұратын айтулы ерекшеліктерінің бірі.

Діни поэзияның өзі әр кезеңде әр қырынан көрініп, түрлі сипатта дамып отырды. Оның мазмұндық-құрылымдық қалып-күйіне әртүрлі әлеуметтік-саяси, тарихи-психологиялық факторлардың да әсер еткенін жоққа шығаруға болмайды. Өйткені, қоғам тынысының ізі сөз өнерінде кескінделіп жатты. Орта ғасырларда таза дидактикалық бағытта дамыған діни поэзия жыраулар толғауларында ерлікті насихаттаумен, XIX ғасырдағы зар заман әдебиеті өкілдерінің шығармашылығында мұң-қайғы араласқан ызалы кескінмен, Абай өлеңдерінде терең интеллектуалдық тәпсірлеумен, XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында өмір сүріп, «кітаби ақындар» айдарымен аталып кеткен бір шоғыр өлеңдерінде елді ағарту, оқу-білімге талпындыру сынды мәселелер төңірегінде көрініс тапты. Бұл – замана алға тосқан сан түрлі сынақтардың бәрінен Исламдық құндылықтарды қалқан етіп өтудің амал-қарекетін жасағандық. Ұлт өзінің тұғырына қайта қону үшін ата дәстүрі мен асыл дініне жүгінуге мәжбүр. XIX-XX ғасырда діни-ағартушылық ағымның қарқынды дамуына сол кездегі ел мен жердің отарлану саясатының үдей түсуі әсер етті деп ойлаймыз. Егер біз қазақ руханиятындағы ағартушылықтың бітімін бүтін қалыпта тануға талаптансақ, міндетті түрде оның астарында Ислам құндылықтарының жатқанына куә боламыз. Ал керісінше, Ислам құндылықтарына үңіле қалсақ, оның өзегінде ағартушылықтың негіз боп қаланғанына көз жеткіземіз. Шығыс халықтары үшін, түркілік таным үшін ағартушылық пен Ислам – мәнделес, ұштас, ұқсас ұғымдар. Түркілік ағартушылықтың Батыс әлеміндегі ағартушылықтан басты өзгешеліктерінің бірі осы болса керек-ті. Батыста ағартушылық үдерісі діни санадан арылу арқылы, ал шығыстық-түркілік рухани кеңістікте діни санаға оралу арқылы жүргенін байқауға болады. Яғни қазақ оқығандары ұлтты ұшпаққа жеткізуде өнер-білім, ғылым мен дінді бөле-жара қарауға болмайтынын қаперде берік сақтады. Белгілі әдебиеттанушы-ғалым Дихан Қамзабекұлы өзінің «Алаштың рухани тұғыры» атты еңбегінде былай дейді: «Қазақ әдебиеті тарихы исламды даттаған бірде-бір әпсананы, дастанды, хикаятты білмейді (біз әдейі араб негізді әдеби терминдерді қолданып отырмыз). Сонда бұл құбылысты қалай түсіндіреміз. Бірінші, жүйесіз мәжуси мен дүниеге көзқарасы бар жүйелі дінді салыстырыңыз. Екінші, «табиғатты тыңда» деген түсінік пен «ағар, оқы, тазар» деген түсінікті салмақтаңыз. Дені дұрыс адам дін мен ағаруды қалайтындығы дау болмаса керек» [3.38]. Мұның бәрі де қазақтың ақыл-ой тарихындағы діни-исламның алар орнының аса зор екендігінен хабар берсе керек.

Алайда, имперлік мүддені бәрінен үстем санайтын әміршіл жүйе тұсында санаулы тақырыптар қатарында діни поэзияға да бұғау салынды. Елдік пен ерліктің бастаукезі боп есептелетін әрі мәдени-рухани бостандыққа апаратын «қауіпті» тақырыптар тарих сахнасынан ғасырға жуық мерзімге аластатылды. Біз бодандық қамытын киген 70 жыл нәубетке толы кезең дегенімізбен, жүздеген жылдар бойы қалыптасып дамыған діни институттар біржола жойылып кетпеді. Әрине, тарих үшін бұл бір сәттік айтулы, азапты мезет қана. Аз уақыттық тоқтам-тыйымнан соң Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдарда діни поэзия қайта жанданды. Халықтың өлгені тіріліп, өшкені жанды. Ұлт руханиятында болмашы белгісі ғана қалған санаулы тақырыптар енді жаңа леппен, жаңа сипатта көріне бастады. Әсіресе, жас ақындарымыз осы тақырыпты көбірек қаузауға құштар. Исламдық ой-сана бастауы болып табылатын Құранда «Ақындар» деп аталатын арнаулы сүренің болуы діни санада ақындық өнердің, сөз өнерінің қаншалықты салмақты рөл ойнайтынын аңғартса керек.

Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихын қазбаламай-ақ, бертінгі жылдарды есепке алғанның өзінде бірқатар ғалымдарымыз осы тақырыпты қаузап, әдебиетіміздегі діни мотивтердің сыры мен сипаты жайында арнайы зерттеулер жазды. Бір жағынан, советтік кезеңде бұл тақырыпты зерттеуге көп адамның батылы бармады. Бұғауланған тақырыпты зерттеуге де жол жабық етін. Дегенмен, егемендікке қол жеткізгеннен кейін діни-ағартушылық ағым өкілдерінің

шығармашылығы ғылыми қауымның арнайы зерттеу нысанына айналып, көптеген зерттеулер жазылды. Жаңаша зерделенді. У. Қалижанов, Ұ. Байбосынова, Ф. Жұмажанова т.б. сынды белгілі әдебиеттанушы-ғалымдар диссертация қорғаса, Т.Кәкішев, Р.Нұрғали, Ө.Күмісбаев, Т.Тебегенов, Б. Әбдіғазизұлы т.б. сынды ғалымдар осы тақырыпты арқау еткен көптеген мақалалар жариялады. Бұл тақырып әлі де толыққанды қаузалып бітті деуге келмейді. Қазақ әдебиетіндегі діни мотивтерді жаңаша көзқарас аясында зерттеп-зерделеу ісі әлі де жалғасын табады деп ойлаймыз.

Шығармашылығында діни сарынның бояуы бірден көрінетін ақындар қатары артпаса, кеми қоймас енді. Бүгінгі діни поэзия өкілдері – ғасырлар бойы қалыптасқан діни-мәдени дәстүрдің заңды жалғастырушылары. Қазіргі ақындар ішінде діни поэзияға соқпай кеткендердің қатары тым аз, тіпті жоқтың қасы. Басты бағыты басқа болғанымен, діни сарында жазылған өлеңін табу қиынға соқпайды. Тәуелсіздік дәуіріндегі қазақ әдебиетіндегі діни поэзияның өкілдері ретінде біз Қ.Елемес, Д.Байтұрсынұлы, С.Нұржан, С.Қалиев, М.Тазабеков, С.Хасан, С.Сейітман, Е.Жүніс, А.Елгезек, А.Темірбай, Қ.Сарин, А.Қалшабек, Қ.Шарманов, Б.Әліқожа т.б. сынды ақындарды атай аламыз. Әрине, аталған ақындар шығармашылығындағы діни бояу бірінде қалың, бірінде аз. Әрқайсысы әртүрлі машыққа ие. Айналып келгенде, ақындарымыздың өлеңдері әртүрлі формада, әртүрлі жазу машығында болғанымен, олардың түпкі мақсаты бір жерде тоғысады. Ол – адамды адами қалыптан айырмау. Абай айтатын толық адам концепциясының шеңберінен шықпауға үгіттейді. Нәпсі, жақсылыққа ұмтылу, жамандыққа аяқ баспау, ардың туын биік ұстап, аманатқа қиянат жасамау деген сияқты аса маңызды адами қасиеттерді ұлықтауға ұмтылдырады, құлшындырады.

Идеялық, тақырыптық айырмашылықтың болуы заңды. Сайып келгенде, түпкі финал-мақсаты, құяр арнасы бір – ізгілікке баулу, шариғат шеңберінде күн кешу. Дегенмен, көтерген мәселе-тақырыптарының алуандығы байқалмай қоймайды. Ислам діні адам өмірінің барлық қалтарысына шейін мән бергенін ескерсек, осы сарындағы өлеңдердің де тақырып алуандығы тым кең екеніне көз жеткіземіз.

Бүгінгі жастар әдебиетінің өзіндік ерекшеліктері бар. Алдыңғы толқын өкілдерінің шығармашылығына ұқсамайтын қырлары аз емес. Олардың сусындайтын бұлағы да бұрынғыдай емес, аясы кеңіп, арнасы ұлғайған. Еркін ойлайды, жоқ дегенде соған деген талпыныс басым.

Сопылық поэзия бізде жақсы дамыған еді. Жалпы, діни сарын қайта бас көтерді дегенімізбен, біздің әдебиет сопылық поэзияның бар болмысымен толыққанды бой көрсетуіне әлі куә бола қойған жоқ. Әрине, там-тұмдап қана талпыныстар жасалуда. Уақыт өте дәстүрлі-діни сопылық өлең өлшемдері жаңа заманға сай жаңғыратынына сеніміміз кәміл.

Тәуелсіздік жылдарында діни сарындағы өлеңдерімен көптің көзіне түскен ақындардың бірі – Серік Қалиев. Ол өзінің «Тұрсаңшы, елім» атты жыр жинағында былай дейді:

Тырс етіп тиген әйнекке бір тамшың едім,

Маужырай бермей бекерге, тұрсаңшы, елім! [4.22].

Міржақыптың «Оян, қазағымен», Ахметтің «Масасымен» мазмұндас тармақтар емес пе? Серіктің ағартушылығы, негізінен, діни-мұсылманшылық қалыпқа қайта оралуға үндесе, алаштықтардың ағартушылығы, негізінен, оқу, білім алу, Еуропа елдеріне жету сынды білім мен ғылымға үндейтін сарындармен көрінеді. Айналып келгенде, кешегінің де, бүгінгінің де ақындарына тән ортақ мақсат – ел болашағы, ұлт мұраты. Екі арна да халықтың рухани тұрғыдан бай болуына, адамгершілік, ар дейтін асыл ұғымдардың қашанда жұрт жадында жатталып жүруін қалаудан туған қадамдар болып табылады. «Тамшыдай тырс етіп әйнекке тисе», «маужырап жатқан елін оятуға» тырысса, ақын исламдық санаға қайта шақыру арқылы жүзеге асырғысы келетінін бірден аңғарасыз. Иманнан алыс күн кешіп жүрген адамдар жайында Серік Қалиев «Біреу» атты өлеңінде:

Біреулер тоқ, өмірінде мағына жоқ,

Кең жайлауда жайылған мал секілді, -

деп мұң шағады [4.70].

Исламдық-діни сарында қалам тербеушілердің арасында Серікбол Хасанның аты жиі айтылады. Ол «Ғылым дамып барады» деген өлеңінде мынадай ой айтады. Адамдар ғылым мен техниканы дамытып жатқанымен, өзінің ары мен ұятына көңіл бөлуден қалды.

Жақындаған сайын сол заманақыр,

Түседі екен тілге – дақ, санаға – кір.
 Ғылым дамып барады, ал адамдар,
 Ғаріп жанға айналып бара жатыр... [5.37].

Дәл осындай мазмұн павлодардық ақын Қуаныш Шармановта да бар. Ол «Адаспай таныық Алланы» деген өлеңінде былайша үн қатады:

... бір-бірін талайды,
 Тар санап дүниенің кеңдігін,
 Ұмытып көрінің тарлығын.
 Не деген ұғымсыз!
 Шетінен білімсіз Абайдың дәуірі емес қой дәл бүгін.
 Оқыған заманда,

Дамыған ғасырда Алланы танымау..., - деп жан-жүрегі езіледі. Ғылымы шарықтап дамыды деген бүгінгінің білімді һәм мәдениетті адамының өзін жаратқан Құдайын танымай жүруі ақылға сыйымсыз деген ой айтады. Иә, Қуаныш өлеңдерінде көркемдікпен бірге күйіну бар. Серікбол да, Қуаныш та – жүрегіне жауапкершілік жүгін артқан азамат ақындар. Онысы өлеңі – өмірбаянынан айқын білінеді. Ақын өз дәуірінің бейнесін жасап, өз дәуірі атынан үн қатады десек, жоғарыда келтірілген ой орамдарында шындық жоқ деуге келмейді. Серікбол Хасан пайғамбарымыздың (с.а.у.) қасиетті хаистерін өлеңмен өріп беруге шебер екенін көрсетті. «Кәусар» жинағын парақтағанда осыны байқадық. Мысалы, «Өсиет» атты өлеңінде хадистің мазмұнын өлең арқылы таратып жеткізеді [5; 102]. Мақсаты – адами шеңбер аясынан шықпауға үндеу. Ақындарымыз арасында жас болса да өмірдегі әрқилы құбылыстар мен ұғымдар жайлы тереңнен ой қозғап, оқырманын ойланту тәсілі – осы діни сарында қалам тербейтін ақындарға тән. Кейде олар жас ақындардан гөрі, өмірде көпті көріп, көпті түйген ересек адамдар секілді ой қозғап кететіні бар. Сөзімізді мысалмен сабақтайық. Серікбол Хасанның өмір туралы жазылған өлеңіне көз салайық.

Бұ дүниенің жаралуы текке емес,
 Сарқыраған судың да бар сұрауы.
 Өмір деген – өткелі мол көп белес,
 Құлап қалсаң, бәріне өзін кінәлі... [5.86].

Ал енді белгілі ақын Қалқаман Сарин өмір жайлы өзінің ақындық, азаматтық көзқарасын қағазға былайша қондырыпты:

Бұл өмір – ойнап жүріп от басулар.
 Кездейсоқ кездесулер, қоштасулар.
 Таусылған тағдырларды теңдеп алып,
 Келмеске кеткен сонау көп ғасырлар [6.17].

Ақындарымызға ашық айтумен қатар, астарлап айту да тән. Қазақ – сөз қадірін жете ұғынған халық. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін қысқа да нұсқа сөз орамдарымен жеткізетін және соған әбден үйренген халық. Бұл да кең жазиралы байтақ әлемде күн кешкен ұлтымыздың ойлау жүйесінің өзгелерден ерекше тұстарының бірі болса керек. Басқа түркі халықтарына қарағанда қазақ әдебиетіндегі діни сарынның басты ерекшеліктерінің бірі ретінде де біз осы астарлап айту, аз сөзбен көп мән-мағынаны ашу дейтін қасиетті айта аламыз. Ақындарымыздың өлеңдерінде осы сипат бар. Бұл – метафоролық ойлау жүйесінің жемісі. Астарлап айтудың үлгісін Алмас Темірбайдан анық көруге болады. А.Темірбай өзінің «Мұсылман» өлеңінде былай дейді:

Шақырғанын шалып қалды құлағым,
 Бұрын қайдан естіп едім бұл үнді!?
 ...Мен Құдайға жақындап ем бір адым,
 Құдай маған құшақ жая жүгірді... [7.40].

Мұнда астар да бар. Драматизм де жоқ емес. Ең бастысы, бұл пайғамбар хадисінде айтылатын терең мазмұнның поэтикалық тәпсірі. Ақындар мына реалды өмірде көпшілікке белгілі ардың шеңберіндегі игіліктердің бәрін ислами көзқарас тұрғысынан таратып береді. Ислам дініндегі жоралғы-амалдардың бәрі дерлік, түптеп келгенде, ағартушылық ағымның күретамыры, түпөзегі болғанын осыдан білуге болады.

Серік Сейітманның «Домбыра» атты жыр жинағында да діни сарындағы өлеңдер аз кездеспейді. Серіктің «Жұмақбек» деп аталатын өлеңі оқырман назарын еріксіз тартады. Өлең өте

қарапайым болғанмен, оған арқау болған мазмұнның жүгі ауыр. Ойландырады, тұшындырады. Ауыл адамдары «Жұмақбек» деп айдар тағып кеткен адамның өмір бойы бейіт қазумен айналысқанын, қашанда көптің көңіліне қарап, жақсылықтың жаршысы болғанын таратып келеді де, күндердің күнінде дүние салған Жұмақбектің қабірін ауыл адамдарының бірі қалмай қазғанын әсерлі жеткізіпті [8.206]. Серік Сейітман өлеңдерінің бір ерекшелігі – ол имани мәселелерді үнемі елдік істермен ұштастырып жеткізуге бейім. Иmandылық дегеніміздің өзі отаншылдықпен тікелей астасып жатқан ұғым деп таниды. «Мұсылманның сипаты» өлеңінде:

Мұсылманның Отаны – жүрегінде,
Тілегің де сол болсын, тірегің де.
Талпын, досым, сауапқа батқың келсе,
Туған елдің төсіне гүл егуге! – десе [8.213], басқа өлеңінде:
Құтқарар ордан
Момынға қорған
Намаз деп қана ұқпағын.
Отаның құсша
Жүректен ұшса,

Шарифаттан да шыққаның! – деп ағынан ақтарылады [8.217]. Ақындық пен азаматтық позициясының бір нүктеде түйіскенін көрсетеді. Ал Бауыржан Қарағызұлының өлеңдері жоғарыда аты аталған ақындар шығармашылығын ұқсай бермейді. Әсіресе, өлең құрылысы бөлектеу. Бірге оқиық:

Тәңірім,
Бұл да сенің әмірің.
Мұсылманның дұғасынан жаралдым,
Мұхаммедтің үмбетінен саналдым.
Жаратқан,
Мақтау сағана ғана-ақ тән.
Күллі әлемге сәуле шашқан Құраным,
Нұр-Мұхаммед таратқан [9.144].

Өлең құрылысы өзгешелеу әрі салыстырмалы түрде күрделі деуге болады. Бауыржан Қарағызұлында Алланы шын сағыну, өлімді сұлу қып суреттеу т.б. сынды шығыстық-сопылық ұғымдар кездеседі. Бір жағынан, өлеңдерінің мазмұндық-құрылымдық сипаты модернистік өлең түрлеріне ұқсайтыны бар.

Қазіргі діни поэзияның басты ерекшелігінің бірі – оның формалық өзгеріске ұшырауында. Діни-ағартушылық миссияның негізгі құралы қазақ сөз өнерінде эпикалық ойсана жемісі болып табылатын ірі жанрлар арқылы жүрген болса, бүгінде әдеби үрдістің талап-тілектеріне орай қысқалықты қанағат тұтқан жайы бар. Сондай-ақ XIX-XX ғасырлардағы қазақ даласында жақсы дамыған діни-ағартушылық ағымның ең бір арналы саласы пайғамбарымыз (с.а.у.) бен оның төрт шадияр-сахабалары жайындағы қисса-дастандар мен ұзақ-сонар хикаялар бүгінде жоқтың қасы. Я болмаса, құрани сюжеттерді қазақ баласына ұғынықты тілмен қара өлеңнің тезіне салып жырлау да бүгінгі ақындарда көп кездеспейтін, тіпті жоқтың қасы деуге келетін дүние. Бүгінгі діни сарындағы жырларға қысқалық тән. Сөз шеберлері көбіне-көп бір шумақ жырмен барынша көп мағына беруге тырысады. Жас болса да, қарияларға тән тілдік тіркестермен барынша көп ақыл айтуға, салмақты ой айтуға барын салады. Ал XX ғасырға дейінгі жырларда мазмұндық байлығымен қоса формалық көлемділік те бар болатын. Бүгінде эпикалық сана жемісі боп есептелетін ұзақ-сонар қисса-дастан айту дәстүрі үзіліп қалған. Оған деген сұраныстың болуы да неғайбыл. Өйткені, қазір қажеттілік – қысқалықта. Мұндай құбылысты тек әдеби қағидаттар қисынымен түсіндіріп беру аз. Бұл – барлық салаларда жүріп жатқан үдеріс. Қоғамдық формацияның өзі, уақыт талабы осыны туындатып отыр. Сондықтан да ақындарымыз аз сөзге көп мағына сыйғызуға ұмтылады. Бұрынғылар ұзын-сонар насихатқа салынса, қазіргі жастар сезімді тербей отырып ақылды да қозғауға талпынады. Әрине, бұл өз кезегінде жанрлық ерекшеліктердің туындауына да себеп болды. Қазіргі поэзияда бұрын өте кең тараған мысал жанрының бұлыңғырланып қалғанын байқаймыз. Яғни қоғамдық құбылыстарды, адамдар арасындағы жақсылы-жаманды мінез-ғадеттерді жан-жануарлар мен табиғат құбылыстары арқылы тұспалдап

айту дәстүрі қазір азая бастаған. Мысалы, XIX-XX ғасырлардағы ақындар өлеңдерінде негізінен мүнәжат, насихат, ғазал, төрттаған т.б. сынды халықтық өлең жанрлары кеңінен қолданылса, бүгінгі ақындар заманауи әдеби формаларды еркін меңгергенін көрсетеді. Ахмет Байтұрсынұлының: «Қазақ өлеңі жатталуға бейім боп тұрады», - дейтіні бар. Бұрынғы діни поэзия жатталуға бейім боп тұратын дәстүрлі 7-8 буынды немесе 11 буынды қара өлең формасында жазылатын болса, қазіргі ақындар ежелден қалыптасып үлгерген аталмыш өлең формаларымен бірге заманауи, жаңашыл-модернистік өлең құрылыстарын да еркін қолдануға тырысады.

Сондай-ақ, бүгінгі ақындардың тілдік қолданысында айтарлықтай айырмашылықтың бар екенін аңғарамыз. Тілдік ерекшеліктердің болуы заңды. Өйткені, XIX-XX ғасырдағы қазақ қоғамы мен бүгінгі қазақ қоғамының тілдік қолданыс балансын салыстыруға келмейді. Өйткені, ол кезде араб-парсы сөздерінің қоғам өмірінде мейлінше көп қолданыста болған тұсы-тын. «Қазақтың тілінде басылған бұрынғы шығармаларды алып қарасақ, қазақ тілі болмай, қазақ пен ноғай тілінің араласқан қойыртыпағы болып шықса» [2.306], қазіргі ақындар тіліне барынша абай болуға ұмтылады. Біз түсіне бермейтін діни терминдер мен араб-парсы сөздерін көп қолданбай-ақ қарапайым қазақтың тілімен дініміздің маңызды жоралғы-амалдарын түсіндіріп, түйсіндіріп береді. Бұл оқырман үшін маңызды. Автордың оқырманмен санасуы деген – осы. Мақсат – халықтың тілін шұбарлау емес, санасына асыл діннің шуақты сәулесін түсіру.

Сайып келгенде, қазіргі ақындардың түрлі-түсті, әртүрлі жанрда, әртүрлі сипатта, әртүрлі тақырыпта жазылған өлең-жырлары жыраулар әдебиетінде орныққан «шынайы адам», сопылық поэзия өкілдері көтерген «кемел адам», Абай негіздеген «толық адам», Шәкәрім айтатын «нәпсіні жеңген адам» деген концепциялардың төңірегіне топтасады. Яғни, қазіргі қазақ жырының жүйріктері – кешегі бабалар салған сара соқпақпен келе жатқан ізбасарлары. Келер ұрпақтың ізашарлары. Бұрынғылар халықты діни құндылықтарды қастерлеумен қоса білім-ғылымға да ерекше ден қоюға шақырса, қазіргілер негізінен Алланы тануға, Жаратқаннан қорқуға шақырады. Бұрынғыларда белгілі бір мөлшерде білім-ғылымның артта қалғанын оқырманына сезіндіріп отыру басым болатын. Қазір азаматтардың бәрі білімді, бірақ иманнан алыс секілді. Сөзімізді қазақ әдебиетіндегі діни-ағартушылық ағымның ерекшеліктерін айқындап берген ғалым У.Қалижановтың пікірімен сабақтайық. Ол: «Діни-ағартушылық поэзия өкілдері діни схоластиканы уағыздаған жоқ, олар діннің ақ жолын қоғамның даму көзіне айналдырып, мұрат тұтқан, бүгінгінің тілімен айтсақ, ағартушылық қозғалыстың басында тұрды. Олар жалпыұлттық идеяға айналды. Егер қазақ халқының соңғы 80 жылдың ішінде оқу-білімге деген құмарлығы неге сөнбей отыр десең, сол идеяның жаңғыруының, санаға сіңгенінің жемісі деп білген жөн», - дейді [10.38].

Әдебиеттанушы Ұ.Байбосынова діни-ағартушылық ағым өкілдерінің шығармашылығын тереңірек зерттей келе мынадай қорытындыға келеді. Ол: «Мұсылмандық біліммен және классикалық Шығыс әдебиетімен қаруланған осы молда-ақындардың шығармаларында мынадай әдеби дәстүрлер саралана қалыптасты: біріншісі – лирикалық өлеңдердің бәйіт, ғазал, қасида (қасыда), назым, төрттаған (рубаи) жанрлары түрлерінде жазылғаны; екіншісі – эпикалық қисса-дастандарында Құран сюжеттері мен Шығыстың аңыз ертегілерін арқау етіп жырлағандығы; үшіншісі – лирикалық және эпикалық шығармаларда түркілік Тәңірі, арабтық Алла, парсылық Құдай сөздерін аралас қолдана отырып, исламға қатысты қағидаларды түгелдей дерлік қолдана жырлағандығы; төртіншісі – лирикалық және эпикалық шығармаларда сопылық әдеби-әуездік мақамдық дәстүрлер жүйесінің сақталғандығы» [11.12-13].

Біздіңше, бүгінде қазақ әдебиетіндегі діни поэзияда мынадай ерекшеліктерді байқауға болады:

а) Алланың – рас, пайғамбардың – хақтығын, Құранның – шын, хадистің – сафтығын жырлайды;

ә) ислами салт-жоралғыларды ықыласпен орындауға шақырады. (Намаз, зекет, ораза, қажылық);

б) мінәжат өлеңдер көбейді. Алла алдында арылу, тазару, кінәсін мойындау, лирикалық толғау;

в) ата-бабаларымыздың Ислам құндылықтарымен өмір сүргендігін, дініне берік болғандығын мақтаныш етіп, оқырманына ұғындыру.

Алдыңғы төртеуі абден қалыптасып орныққан салалары болғанымен, соңғы белгісі Тәуелсіздік тұсында сөз өнерінің сахнасына шыққан, халықты атадінге баулудың жаңа бір тәсілі болып отыр. Ата-бабаларымыздың ерекше иманды, Ислам туын биік ұстағаны жайындағы өлеңдер де жиі кездесуі, ұлылар ұлағатын имани сәуле арқылы жеткізу тәсілі – ағартушылықтың тиімді жолдарының бірі. Бұл да тарихты тереңірек тануға, халықтың санасының оянуына әсер ететін факторлардың бірі болып табылады. Түптеп келгенде, қазіргі ақындар шығармалары арқылы адамды Аллаға жақындатуды көздейді десек, ол жақындау үдерісі адам бойындағы асыл қасиеттер – адалдық, кішіпейілдік, жомарттық, мейірімділік т.б. секілді қасиеттерге ие болумен, арсыздық атаулыдан алыстаумен, қоғамға пайдалы азамат болумен өлшенеді екен. Бұрынғы осы бағыттың өкілдері адамның имани қалпының көрсеткішін оның қоғамға (жақындарына, жұртына) пайда келтірумен өлшесе, қазір де сол сипат анық байқалады. Яғни, иман дегеніміздің өзі көпке қосылу, көпті жақсылыққа шақыру. Қоғамды түзеу. Ал қоғамды түзеу дейтін түпкі мақсат алдымен өз бойындағы жаман гадеттерді жоюдан басталады. Бүгінгі діни поэзиядан біз осыны аңғардық.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Құран Кәрім. Мағыналар және түсіндірмелерінің /тәпсірлерінің/ аудармасы. – Алматы: 2015. – 776 бет.
- [2] Байтұрсынұлы Ахмет. Алты томдық шығармалар жинағы. – Алматы: «Ел-шежіре», - 2013. – Т I: –384 б.
- [3] Қамзабекұлы Д. Алаштың рухани тұғыры. – Астана: Ел-шежіре, 2008. – 360 б.
- [4] Серік Қалиев. Болашаққа хат. Өлеңдер жинағы, 2013 жыл. 168 б.
- [5] Хасан Серікбол. «Кәусар»: Өлеңдер // Серікбол Хасан. – Алматы: «Жалын баспасы» ЖШС, 2011. – 136 б.
- [6] Қалқаман Сарин. Арманымның бейнесі. Өлеңдер жинағы. Астана: Нұр Астана, 2011. – 192 б.
- [7] Темірбай Алмас. Автопортрет. Өлеңдер. – Алматы: «Жалын баспасы» ЖШС, 2008. – 64 б.
- [8] Сейітман С. Домбыра. Өлеңдер // С.Сейітман. – Алматы: Хантәңірі, 2014. – 324 б.
- [9] Қарағызұлы Б. Жүрек кітабы. Өлеңдер. / Б. Қарағызұлы. – Алматы: «Хантәңірі», 2014. – 190 б.
- [10] Қалижанов У. Қазақ әдебиетіндегі діни-ағартушылық ағым. 3-том. – Алматы: «Құс жолы», 2008. – 288 б.
- [11] Байбосынова Ұлжан Маликайдарқызы. Сыр бойы ақын-жыраулары шығармашылығындағы ислам тақырыбы. 10.01.02 – қазақ әдебиеті. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясының авторефераты. Қазақстан Республикасы, Алматы, 2006.

REFERENCES

- [1] Quran Ka'ri'm. Maghy'nalar zha'ne tu'sindirmelerinin /ta'psirlerinin/ awdarmasy'. – Almaty': 2015. – 776 bet. (in Kaz.).
- [2] Bajtursynuly' Axmet. Alty' tomdy'q shy'gharmalar zhi'naghy'. – Almaty': «El-shezhire», - 2013. – T I: –384 b. (in Kaz.).
- [3] Qamzabekuly' D. Alashty'nh rxani' tughy'ry'. – Astana: El-shezhire, 2008. – 360 b. (in Kaz.).
- [4] Serik Qali'ev. Bolashaqqa xat. O'lenhder zhi'naghy', 2013 zhy'l. 168 b. (in Kaz.).
- [5] Xasan Serikbol. «Ka'wsar»: O'lenhder // Serikbol Xasan. – Almaty': «Zhaly'n baspasy'» ZhShS, 2011. – 136 b. (in Kaz.).
- [6] Qalqaman Sari'n. Armany'mny'nh bejnesi. O'lenhder zhi'naghy'. Astana: Nur Astana, 2011. – 192 b. (in Kaz.).
- [7] Temirbaj Almas. Avtoportret. O'lenhder. – Almaty': «Zhaly'n baspasy'» ZhShS, 2008. – 64 b. (in Kaz.).
- [8] Sejitman S. Dombura. O'lenhder // S.Sejitman. – Almaty': Xanta'nhiri, 2014. – 324 b. (in Kaz.).
- [9] Qaraghy'zuly' B. Zhu'rek kitaby'. O'lenhder. / B. Qaraghy'zuly'. – Almaty': «Xanta'nhiri», 2014. – 190 b. (in Kaz.).
- [10] Qali'zhanov W. Qazaq a'debi'etindegi dini'-aghartwshy'ly'q aghy'm. 3-tom. – Almaty': «Qus zholy'», 2008. – 288 b. (in Kaz.).
- [11] Bajbosy'nova Ulzhan Mali'kajdarqy'zy'. Syr bojy' aqyn'-zhy'rawlary' shy'gharmashy'ly'ghy'ndaghy' i'slam taqy'ry'by'. 10.01.02 – qazaq a'debi'eti. Fil'logi'ya ghy'ly'mdary'ny'nh kandi'daty' ghy'ly'mi' da'rezhesin alw u'shin dajy'ndalghan di'ssertaci'yasy'ny'nh avtoreferaty'. Qazaqstan Respwbl'ikasy', Almaty', 2006. (in Kaz.).

РЕЛИГИОЗНЫЕ МОТИВЫ В СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСКОЙ ПОЭЗИИ

Худайбергенов Н.Д.¹ Ахметова А.М.²

Младший научный сотрудник Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова,

PhD докторант 1 курса КазНУ имени аль-Фараби

Младший научный сотрудник Института литературы и искусства имени М.О.Ауэзова, магистр гуманитарных наук

Ключевые слова: современная литература, поэзия, религиозное направление, просвещение.

Аннотация. Исследуются особенности и направления религиозных мотивов казахской поэзии во времена Независимости. В течение десяти лет темы религиозного содержания были закрытыми. Имеются факты, которые доказывают, что религиозная тема звучит по-особому именно в годы обретения Независимости. Дается характеристика стихотворений религиозного содержания молодых поэтов, которые оцениваются с точки зрения литературных тенденций.

Поступила 12.01.2016 г.